

OXFORD ÜNİVERSİTESİ "BODLEIN" KÜTÜPHANESİ'NDE YER ALAN BİLİM KONULU MİNYATÜRLÜ İSLAM YAZMA ESERLERDEN ÖRNEKLER

The Examples Of Islamic Miniature Manuscripts About Science At The Oxford University In The "Bodleian" Library

Doç. Gül GÜNEY ZİNCİR

Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir/Türkiye

ORCID ID:

ÖZET

İslam dünyasında minyatürlü pek çok yazma eser istinsah edilmiştir. Bu eserlerin pek çoğu bilim ve fen konulu yazmalardır. Bu yazmalar bugün yurt içi ve yurt dışında yazma eser kütüphanelerinde, müze ve koleksiyonlarda yer almaktadır. Makalede Oxford üniversitesi "Bodleian" kütüphanesinde yer alan bilim ve fen konulu yazmalar içinde değerlendirilen üç örnek ele alınmıştır. Her üç yazma eser İslam coğrafyasında pek çok istinsah nüshası bulunmaktadır. Ancak burada yer alan nüshalar minyatürlü olması açısından diğerlerinden farklılık gösterir. Kütüphanede yer alan fen ve botanik tarihi ile ilgili dioskorides'in materia medica'sı, coğrafya ve harita ile ilgili "kitāb gharā'ib al-funūn wa-mulāḥ al-ʿuyūn" ve portalan atlas, acaibler kitabı olarak bilinen "kitab al- bulhan"ın minyatürlü nüshaları İslam dünyasının bilim tarihi ile ilgili özellikli yazmaları arasındadır. Makalede Bodleian kütüphanesinde bulunan söz konusu yazma nüshalar tanıtılmıştır.

Anahtar kelime: Bodleian, Kütüphane, Bilim, İslam

ABSTRACT

Many manuscripts with miniatures were copied in the Islamic world. Most of these manuscripts were about science subject. These manuscripts are today located in manuscript libraries, museums, collections in Turkey and abroad. In this article, five examples evaluated among science manuscripts in the Oxford University "Bodleian" library are discussed. There are many copies of all five manuscripts in Islamic geography. However, the copies here differ from the others in terms of being miniaturized. Dioscorides' Materia Medica on science and botanical history, "Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulāḥ al-ʿuyūn" about geography and map, and "Kitab al-bulhan", known as the book of acaibs, are miniaturized copies of Islam. It is the most famous manuscripts of the world on the history of science. So this article is about the these famous manuscripts in the Bodleian Library.

Key words: Bodleian, Library, İslam, Science

1. GİRİŞ

İslam dünyasında 9.yüzyıldan itibaren çeviri faaliyetleri ile pek çok yazma eser Antik Yunan'dan Arapça ve Farsça'ya oradan da Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu çeviri faaliyetleri ile İslam dünyası çeşitli eserlerle karşılaşmış bilim edebiyat, tarih gibi pek çok konuda yazma eserlere sahip olmuştur. Özellikle bilim ve fen konulu yazma eserlere İslam dünyasında önem verilmiş, Arapça pek çok çevirileri yapılmıştır. Bu eserler farklı yüzyıllarda istinsah edilerek günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde yurt içi ve yurt dışı müze ve kütüphanelerinde bu eserlerin pek çok istinsah nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar bazen tam çeviri olup, bazen de özet şeklinde veya dağılmış sayfaların derlenip bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Bu eserlere bugün internet aracılığı ile ulaşılabilir. Kütüphanelerin açık erişim sistemlerinden araştırmacılar bu eserlere ulaşabilmektedir. Makalede konu olarak ele alınan bu kütüphanelerden biri de Oxford'da bulunan "Bodleian" kütüphanesidir. Avrupa'nın en eski kütüphanelerinden biri olan "Bodleian" İslam yazma eserlerine sahip olması açısından da özelliklidir (Resim 1).

British library'den sonra gelen ikinci büyük kütüphane olan Bodlein yaklaşık on iki milyonun üzerinde esere sahiptir. Oxford üniversitesinin bu ilk kütüphanesi 14.yüzyılda Worcester piskoposu Thomas Cobham tarafından St.Mary Üniversite kilisesinin kuzey tarafında, papazlara ayrılan bir odada kurulmuştur. Kurulan bu kitaplığa prens IV. - V. Henry, Gloucester dükü Humphrey gibi asilzadeler kitaplar bağışlamıştır. Özellikle dük Humphrey'in bağışlamış olduğu yüklü bir para ve yazma koleksiyonu kütüphane için önem arz etmektedir. Ancak kütüphane alanı bağışlanan koleksiyonlar için yetersiz kaldığından dolayı Dük Humphrey ilerde kendi adı ile anılacak olan bir kütüphane inşaatı başlatır, fakat tamamlandığını görmeden vefat etmiştir. 1489 tarihinde tamamlanan binaya yazma eserler koleksiyonu nakil edilmiştir. Bodleian Kütüphanesi içerisinde Dük Humphrey'in adı ile anılan (Duke Humphrey's Library) kütüphane, değişik tarihlerde çeşitli restorasyonlar geçirmiş olmasına rağmen, ilk inşa tarzına sadık kalınarak bugüne kadar muhafaza edilmiştir (Binark, 1972, s.266-272).

Kütüphaneye satın alma ve bağış yoluyla kazandırılan basma ve yazma eserler yer temini güçlüğüne ortaya çıkarmıştır. Böylelikle 1860 yılında Bodlein Kütüphanesi'nin bitişiğinde 18. yüzyıla ait mimarî sanat eseri olan Radcliffe Camera binası kütüphaneye katılmıştır. Bu suretle yeterli bir depo ile okuma salonlarına kavuşulmuştur.

Bugün Oxford Üniversitesinin merkez kütüphanesi olan yeni Bodleian kütüphanesi, eski kütüphanenin kuzey kısmına düşen tarafında, 1936-1939 yılları arasında Sir Giles Gilbert Scott tarafından inşa edilmiştir. Ancak İkinci Dünya savaşı sebebiyle kütüphanenin açılışı savaşın sonuna bırakılmış, kütüphane İngiltere Kralı VI.George tarafından 24 Ekim 1946 tarihinde hizmete açılmıştır. Kütüphanenin esas giriş kapısının üstünde Sir Thomas Bodley'in büstü vardır. Kütüphanenin on bir katı kitap deposu olarak kullanılmaktadır. Depolar yer altından eski kütüphaneye bağlanmaktadır. Kütüphanede araştırma ve çalışma odaları, okuma ve harita odası ve sergi salonu bulunmaktadır. Kütüphanenin sadece sergi salonu bugün ziyaretçilere açık tutulmaktadır. Kütüphanede satın alma yolu ile temin edilen kitaplar içinde doğu ülkelerine ait kitaplar başta gelmektedir. Ayrıca bu kitapların basma ve yazma katalogları da hazırlanmıştır.¹

Bugün binlerce araştırmacının gerek online gerekse bizzat giderek kullandığı Bodlein kütüphanesi doğu ve batıya ait pek çok özellikli yazma eseri bünyesinde barındırmaktadır. Satış yolu ile elde edilen bu yazmalar "koleksiyon" başlığı altında toplanmıştır. Daha sonra doğu ve batı yazma eserleri, ortaçağ ve rönesans yazmaları olmak üzere de guruplandırılmıştır. Doğru yazmaları olarak nitelendirebileceğimiz "oriental manuscripts" gurubu içinde İran, Arap, Moğol, Çin, Japon ve Ermeni yazmalarına yer verilmiştir. Bu gurupta yaklaşık 2 bini geçen yazma eser bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe olan İslam yazmaları din, edebiyat, bilim gibi pek çok konuları ihtiva eder. Kütüphanede yer alan fen ve botanik tarihi ile ilgili Dioskorides'in *Materia Medica*'sı, coğrafya ve harita ile ilgili *Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulāḥ al-uyūn* ve *Portalan Atlas*, savaş aletlerini anlatan *al-Tabşirah fī al-hurūb*, acaibler kitabı olarak bilinen "*Kitab al-Bulhan ve minyatürlü nüshaları İslam dünyasının bilim tarihi ile ilgili özellikli yazmaları arasındadır.*

2. BODLEİN KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN MİNYATÜRLÜ YAZMA ESERLER

1 .No'lu Eser

Dioskorides'in Materia Medica

Bodleian kütüphanesi, Oriental Manuscript koleksiyonunda Arap d.138 numarada kayıtlı olan *Fi hayûla ilâh al tıbb al hâsh'ish* (*Materia Medica*) adlı yazma eserin yazarı Anazarbalı Dioscoridesdir. Müellifi ise Hasan ibn Ahmad ibn Muhammed al-Nashawidir. H.637-M.1240 yılında Arapça sülüs hatla 15 satır olarak istinsah edilmiştir. Toplam 210 varaktır. Kitap 3-4 ve 5 den oluşur. Hekim olan Pedanius Dioscorides, Anadolu'nun Kilikya bölgesinde Anazarba'da (Adana civarı) doğmuştur. Tam olarak hangi yılda yaşadığı bilinmezken, birçok araştırmacı M.S. 1. Yüzyılda olduğuna inanmaktadır. Roma ordusunda hekim olan Dioskarides, ordu ile roma imparatorluğu sınırları içindeki Anadolu, Mısır, Arabistan, İran, Galya, Afrika, Kafkasya gibi pek çok yeri gezdiği bilinmektedir. Güçlü bir botanik bilimcisi olan Dioskorides gezdiği farklı bölgelerdeki bitkileri incelemiş ve bunları, M.S 60 ile 78 yılları arasında yazıldığı düşünülen, *Metaria Medica*'da adlı eserinde detaylı olarak anlatmıştır (İnal, 1995: s.18-24).

¹ Bkz: Emilie- Savage Smith , A New Catalogue of Arabic Manuscripts In The Bodleian Library, University Of Oxford, Volume I Medicine, Series Editor: Colin Wakefield, Oxford University Press, 2011, Newyork

Dioskorides'in botanik bilimi ile ilgili hazırlamış olduğu bir diğer eserinin Yunanca adı "Perihyles Iatrikes" dır. Ancak literatürde "De Materia Medica" olarak tanımlanır. Eserin orijinal nüshası yoktur. En eski nüsha Viyana Mili kütüphanesinde bulunan Juliana Anicia için hazırlanmış "Viyana Codex" (M.S 512) dir (Resim 2). Bu yazma Bizans devrinden kalan en eski minyatürlü nüshadır. İmparator Ferdinand'ın elçisi Busbecq bu nüshayı 1565'lerde İstanbul'da bir Yahudi'den satın alarak, Viyana'ya götürmüştür. Codex Vindobonensis adını alan 38x33cm ebadındaki bu nüsha 524'de ölen Prenses Juliana Aniciya için hazırlanmış olup, merkezin büyük üslubunu temsil ederek Helenistik üslupta yapılmıştır (Aslanapa,1990: s.155-160).

Yunanca yazılmış metaria medica nüshalarında görülen Arapça haşiyeler, bu eserin Arap alimler tarafından dikkatli bir şekilde incelendiğini ifade eder. Arapça olarak istinsah edilmiş ve günümüze gelmiş en eski nüsha M.1083 tarihli "Kitâbü'l-Haşaîş fi Heyulai'l-Îlâci't Tıbb" dır. Bu nüsha M. 990 tarihli ve Bağdat'da yapılmış bir tercümeden istinsah edilmiştir. Bu eser bugün Leiden Üniversite Kütüphanesinde yer almaktadır. Kitap toplam 227 sayfadan oluşup içerisinde 620 adet minyatür bulunmaktadır. Kitaptaki minyatürlerin büyük bir kısmı başka antik yazmalardan kopyalanmış bitki resimleridir. Çerçevesiz bir halde metnin içine yerleştirilmiştir (İnal,1995: s.19). Bununla birlikte Kordoba'da Süleyman Bin Hasan 982'de Dioskorides'in kitabından "basit ilaçların açıklanması" adlı bir eser hazırlamıştır. Süleyman bin Hasan'ın kayıtlarına göre ilk Arapça yazmalar Bağdat'da Yunanca'dan çevrilmiştir. Mütercimi de İstefan ibn Bazildir (Stefanos Basileos). Büyük âlim Huneyn bin İshak el-Ibadî (809-873)'nin öğrencisidir. Stefanos halife tarafından bu yazmanın tercümesi ile görevlendirilmiştir. Ancak bu konuda yeterli olmadığı için Hocası Huneyn eserin üzerinde tekrar çalışır. Fakat bu nüshada tam anlamıyla olgunlaşmamıştır. Bu hali ile eser istinsah edilir. Stefanos eserde pek çok bitki adlarının Arapça karşılığını bulamadığı için bunları sadece Arap harfleri yazmıştır (Aslanapa,1996:155-160). Bununla beraber eserin pek çok İslam çevirisi vardır. Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan nüsha da bu çevirilerden biridir (Resim 2-5).

Dioskorides'in eseri beş kitaptan oluşmaktadır. I. kitapta aromatik bitkiler, yağlar, merhemler, ağaçlar ve onlardan elde edilen özler, reçineler ve meyveler; II. kitapta hayvanlardan elde edilen hammaddeler, tahıllar ve sebzeler; III. ve IV. kitaplarda bitkiler, tohumlar ve yapraklar V. kitapta ise üzüm, şaraplar ve madenler hakkında bilgiler yer almaktadır (Ataç, Yıldırım, 2004: s.257-269). Yazar eserine başlamadan önce arkadaşı ve meslektaşı Hekim Areios'a ithafta bulunur. Daha sonra bölümlere geçilir. Çeşitli bitki tasvirlerinin bulunduğu eserde bitkiler metin aralarına veya tam sayfa olarak yerleştirilmiştir. Eserde ilaç yapımında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel hammaddelerden bahsedilmiş ve resimlerle tanıtılmıştır. Ayrıca bu maddelerin bulundukları yerler, botanik tarifleri, özellikleri, tıbbi etkileri, kullanım şekilleri, yan etkileri, dozajları, bitki yetiştirme metotları, veterinerlikte ve tıp dışı kullanımları belirtilmiştir (Gunther,1968:1). Dioskorides'in kitabında bahsettiği bu hammaddelerin 90 tanesi bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır (Baytop, 2000: s.225).

Oxford üniversitesinin ana araştırma kütüphanesi ve Avrupa'nın en eski kütüphanelerinden biri olan "Bodleian" da yer alan metaria medica nüshası üç kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar 3, 4 ve 5'den oluşur. Kitap 3 ve 4 de bitkiler ve kökleri, kitap 5 de ise üzüm, şaraplar ve minareller yer alır. Hasan ibn Ahmad ibn Muhammed al-Nashawi tarafından Bağdat'da Nizamiye medresesinde H.637/M.1240 tarihinde yazılmıştır. Minyatürlerinin kimin tarafından yapıldığı belli değildir. Eserin ilk sayfasında (2a) daire madalyon bulunmaktadır. Madalyonun ortasında sülüs hat ve üstübeç mürekkep ile 3. kitabın adı yazmaktadır. Eserin 2b sayfasında ise Dioskorides'in potresi yer almaktadır. Çizgisel üslubun yer aldığı figür, başka bir eserden kopya edilmiş gibidir. Özensiz, işçiliğe dikkat etmeden yapılmış bir çalışmadır. Bitki tasvirleri yazı aralarına yerleştirilmiş, yarı stilize olarak betimlenmiştir. Çerçeve içine alınmamıştır (Resim 2-3-4-5).

2 No'lu Eser

Kitâb Gharâ'ib al-funûn wa-mulaḥ al-'uyûn

Bodleian kütüphanesi, Oriental Manuscript koleksiyonunda Arap c.90 numarada kayıtlı olan Kitâb Gharâ'ib al-funûn wa-mulaḥ al-'uyûn adlı yazma eserin yazarı ve müstensihisi belli olmamakla beraber anonim bir eserdir. M.1190-1210 yıllarına arasında tamamlanmış olup, Mısırdan gelmiştir. 48 varaktan oluşan yazma eser 324x245-291x226 mm ölçülerinde 27 satır halinde nesih hatla yazılmıştır.

12 ve 13yy başına ait olan Bodleian kopyası 48 varaktan oluşmuş, tam metin olmayıp özet eserdir. Ancak 11.yüzyılın ilk yarısında Mısır'da derlenmiş eserin bilinen tek kopyası olması açısından özellik taşır. Kitap

ismi belli olmayan bir hükümdara atıf ederek başlar. Daha sonra kitabın içeriği ile ilgili kısaltılmış bir liste verilir. Eserde müellif ikinci kitabın 8.ve 9. bölümünü dahil etmemiştir. Ayrıca yazmanın son bölümünün tamamı ve sondan bir önceki bölümün bir kısmı kaybolmuştur. Eserin kâğıt ve mürekkep özelliği bize Mısır ve Suriye'de 12 ve 13 yüzyılda kullanılan örnekleri hatırlatır. Eserin cildi ise 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı cilt özelliği taşımaktadır.

Büyük olasılıkla Mısırdaki yapılmış olabileceği düşünülen bu yazma eser bilim tarihi, astronomi ile ilgili bir çalışmadır. Mısırdaki MS.1020-1050(11yy.) yılları arasında tamamlanmış olma ihtimali yüksektir. Eserin yazarı belli değildir. Anonim bir eserdir. Ancak kesin olmamakla beraber eser 'Abd al-Ghanî ibn Husâm al-Dîn'e atıf edilmiştir. Bu yazma klasik Yunan ve Arap dünyasında bugüne kadar görülmemiş haritalar ve astrolojik şekillere sahip olması açısından özelliğidir. Eser kütüphaneye 2002 yılında Sam Fogg'dan satın alınarak gelmiştir. Bu eserin satın alınmasında ve bu eser ile ilgili çalışmaların yapıldığı projelerde ulusal sanat koleksiyonları, okullar, piyango fonları ve Bodlaein destekçileri gibi pek çok kurum ve kişilerden destek alınmıştır (Johns, Savage, 2003: s.7-24).

Eser tek cilt altında toplanmış iki kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap gökyüzü aleminin olayları ile ilgili olup 10 bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm gökyüzünün tanımı ile başlayarak, gökyüzünün dünya üzerinde olaylara etkisini anlatır. Kuyruklu yıldızlara, sabit yıldızlar, ay ve güneş tutulmaları gibi konular üzerinde tanımlar yapılarak bir dizi şekillere yer verilir. Ayrıca bu olayların dünya üzerindeki etkilerinden, örneğin, mevsimlerin oluşması, yağmurun yağması gibi sonuçlardan bahseder (Rapoport, Savage, 2004: s.253-9).

Eserin ikinci kitabı ise dünya ile ilgilidir. Bu kısım 25 bölüme ayrılmıştır. Bu bölüm yazara göre Yunan astrolog ve coğrafyacı Ptolemy'in görüşleri doğrultusunda yazılmıştır. Bilimsel astronomiden çok, öyküsel astronomiye yer verilmiştir. Eserde dünya haritaları ile ilgili tanımlar yapılmış ve betimlenmiştir. Betimlenen haritaların biri dikdörtgen, diğeri ise dairedir. Ayrıca Akdeniz, Hazar denizi, Hint okyanusu gibi denizler anlatılarak, denizlerin haritaları verilmiştir. Yazar kendi deneyimlerinden yararlanarak Sicilya, Tunus, Mısır, Kıbrıs, Kuzey Afrika gibi Akdeniz kıyılarını ele almıştır. Bununla beraber Nil, Fırat, Dicle, Ceyhun, İndus nehirleri haritaları ile anlatılmıştır. Eserin sonucunda hayvan ve bitkilerin acablıklarından bahsetmiştir (Ropart, Savage,2018: s.75) Eserde toplam 23 adet minyatür bulunmaktadır (Resim 6-7-8).

3 No'lu Eser

Portolan Atlas

Bodleian kütüphanesi, Oriental Manuscript Arap koleksiyonunda MS. Marsh.294 numarada kayıtlı olan Portolan Atlas denizcilikle ilgili bir haritadır. Tüm adaları, limanları detaylandırarak anlatan harita M.1570 yılında Şerefi Sefâkûsî ailesinden olan Ali ibn Ahmad tarafından yazılmıştır. Arapça olan eser 16 yaprak halinde M.1571 yılında tamamlanmıştır. Eserde Akdenizin bölgesel haritaları yer alır. Astrolojik ve kronolojik şekillere de yer verilmiştir. Görseller renkli çalışılmış, ağırlıkta kırmızı kullanılmıştır. Ayrıca Ali b. Ahmed b. Muhammed H.955 M.1548 yılında sekiz yapraklı bir harita meydana getirir. Harita bugün Paris Bibliotheque Nationale'de yer alır. Söz konusu bu iki harita arasında benzerlikler bulunduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Bu haritaların Akdeniz ve Karadeniz'de seyreden Hristiyan ve Suriyeli gemiciler için yapılmış olma ihtimali yüksektir. Bu tür haritalar yurt dışında farklı kütüphanelerde yer almaktadır. Örneğin Newyork halk kütüphanesi Spencer koleksiyonunda bulunan Portolan atlas güney ve kuzey Amerika ve doğu asya kıtalarını gösteren özellikli çalışmalardan biridir (Resim 9).

4 No'lu Eser

Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb

Eser Bodleian kütüphanesi MS. Huntington 264 envanter numarasında kayıtlıdır. 12.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır ve Suriye'yi ele geçirmiş Eyyubi sultanı Selâhaddin için H. 583/M.1187 kaleme alınmıştır. Yazarı Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî'dir(ö.1193). Muhammed b. Süleyman tarafından 790/1388'de istinsah edildiği anlaşılan bu nüsha, Arapça ve 214 sayfadır. Eser silah yapım aşamaları ve savaş taktikleri üzerine hazırlanmıştır. Koruma yöntemleri, manevralar, düşmana karşı alınacak tedbirler, savaş aletleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca kılıç teknikleri, okçuluk, kalkanlar, zırhlar, kitle silahları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. O güne kadar açıklanmamış savaş ile ilgili usûl ve yöntemler bu eserde anlatılmıştır. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Biri Bodleian Library, Oxford Huntington Collection, no. 264 de, diğeri Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya, nr. 2848 de yer alır. Bu nüshaların Fuat Sezgin ve Claude Cahen tarafından tıpkı basımları yapılmıştır. (Göksu, 2010: s.292-293). 214 sayfa olan eserde 14

adet tam sayfa minyatür bulunmaktadır. Minyatürler savaş aletlerinin çizimleri ile ilgilidir. Minyatürlerde mekanik aletler zencerek motifi ile kurgulanmıştır. Altının kullanıldığı minyatürlerde başka renk kullanılmamıştır. Tasvirlerde doğa elemanlarına ve insan figürlerine yer verilmemiştir. Sadece mekanik olarak savaş aletleri zencerek motifleri ile betimlenmiştir (Resim 10-11)

5 No'lu Eser

Kitab Al-Bulhan

Bodleian kütüphanesi, Oriental Manuscript Arap koleksiyonunda MS.Bodl.Or.133 numarada kayıtlı olan Kitāb al-Bulhān adlı yazma eserin yazarı ve müstensihisi Abd al-Hasan ibn Ahmad ibn Ali ibn al-Hasan al-İsfahanidir. M.1330-1450 yıllarına arasında Bağdat'ta tamamlanmıştır. 176 varaktan oluşan yazma eser 245x160 mm ölçülerinde 22-23 satır halinde nesih ve kûfi hatla hatla yazılmıştır. Eserin yazılmasından itibaren pek çok kişinin eline geçmiştir. Eserin ilk sahibi Husayn al-İrbili (varak 163a and 169a) dir. M.1409'da Haydar b. Abd al-Karim tarafından satın alınmıştır. M.1608-1610 yılları arasında Edirne'de Yahya b.Muhammed'in eline geçer. M.1717 yılında ise Nathaniel Palmer tarafından Bodleian kütüphanesine bağışlanır.

Acaibler kitabı olarak da bilinen "Kitab al Bulhan" 14. yüzyılda Bağdat'da Celayirli Sultan Ahmet zamanında (M. 1382-1410) yazılmıştır. Eser astrolojik, mitolojik ve fal ile ilgili konulardan oluşur. Eserde gökyüzü alemi, yıldızlar, burçlar ve bunların insanlar ve dünya üzerindeki etkileri anlatılır. Ayrıca cinler, periler gibi mitolojik konular işlenmiştir. Bu konular bize Kazvini'nin Acaib'ül Mahlûkat yazmalarını hatırlatmaktadır. Astroloji ve coğrafya ile ilgili ansiklopedik bilgilerin yer aldığı bu tür yazma eserler İslam bilim adamları tarafından oldukça önem verilmiş ve pek çok istinsah nüshası oluşturulmuştur. Kitab al-Bulhan da bu yazma eserlerden biridir. Eserin giriş kısmında yazarının adı Ebû Ma'sher al-Belhi olarak kaydedilmiştir. X. yüzyılın bilinen müslüman astrologlarından olan Ebû Ma'sher(M.787-886)(Ebu Ma'sher bin Muhammed b. Ömer el Belhi) (Ö.272/886) 20 safer 171(10 Ağustos 787)'de kuzey Afganistan'da Belh'te doğmuştur. Hadis ilmi ile de ilgilenen Ebû Ma'sher, El Me'mun döneminde (813-833) Bağdat'a giderek Astroloji ile ilgili çalışmalara başlamıştır. Döneminin ünlü astrologlarla bağlar kurarak bu ilimde gelişme sağlamıştır. (Dizer,1994: s.182-184).

Astronomi ve astroloji ile ilgili önemli çalışmalar yapan Ebû Ma'ser astroloji çalışmalarında ortaçağ bilim dünyasının düşünce sistemini ele almıştır. Bu düşünce sistemine göre astronomiyi temellendirmeye çalışan Ebu Ma'sher evrende ay üstü ve ay altı alemi sürekli etkileşim içinde olduğunu düşünür. Özellikle yıldızlar bu etkileşim içinde önemli yeri vardır. Pek çok doğa olayının oluşumunda etkili olan yıldızların insanlar üzerin de de etkili olduğunu düşünür. (Dizer, 1994: s.182-184) Ayrıca ilk kez med-cezir'in ay ile olan ilgisini ortaya koymuş ve ayın enlem derecelerini açıklayarak da tüm bilim alemine kaynak olmuştur. Ebu Ma'sher'in astroloji ile ilgili tüm çalışmaları orta çağdan modern çağa kadar kullanılmıştır.

Ebu Ma'sher'in astrolojiye giriş ile ilgili en ünlü kitabı yıldız falı ile ilgili "Kitab al-Mawalid"dir. Bu eserden "Kitap al Bulhan"ın girişinde bahsedilir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre eserin müellifi Abd al Hasan İbn Ahmed İbn Ali İbn Al Hasan Al İsfahanidir. Hasan al İsfahani Bodleian'da bulunan bu nüshayı minyatürleri ile tüm eseri derlemiştir. Ancak eserin girişinde Ebu Ma'sher'in adı olması ve Kitab'ul Bulhan'da (Bodleian nüshası) "kitap al Mawalid"en söz edilmesi, Kitab al Bulhan'ın Abu Ma'shar'ın eserinden oluşturulmuş olabileceğini düşündürmüştür. Eserdeki başka bir kayıta göre, Hasan al İsfani bu nüshayı Şeyh al Diya Husayn al-Erbili için yazmıştır. Husayn Erbili bu eserin içinde kendi el yazısı ile İmam Ja'far'ın "Kitab al Fal" ve "Fal al Enbiya" adlı eserlerinden bölümler eklemiştir (Carboni,2013: s.22-34). Ancak yazma aralık M.1408-1410 tarihleri arasında hediye veya satış yolu ile el değiştirmiştir. Husayn İrbili'den Haydar ibn hajji Abd al Karim ibn Muhammed'in eline geçmiştir.

Bodleian nüshasının pek çok sayfası kayıptır. Dağınık olan eserin orijinal nüshasına ulaşamadığı için yazma eserin sayfaları birbirleri ile tutarsız olarak, gelişi güzel toplanmıştır. Ancak Osmanlı döneminde Türkçe istinsah edilen iki nüsha bulunmaktadır ki bu nüshaların orijinal nüshadan istinsah edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bodleian kütüphanesindeki Kitab al Bulhan toplanırken bu nüshalardan faydalanılmıştır. Söz konusu bu iki nüshası III. Murat'ın kızları olan Ayşe sultan ve Fatma sultan için hazırlanır. Bu yazmalar bugün New York, Pierpont Morgan kütüphanesinde, diğeri ise Paris milli kütüphanededir. Bu nüshaların Türkçe çevirileri şair Seyyid Mehmet İbn Amir Hasan al-Su'udi tarafından yapılmıştır. Şair çeviriyi minyatürlü bir yazmadan yapmış olduğunu eserlerde kayıt etmiştir. Bu nüsha belki

bugün Bodleian kütüphanesi'ndeki nüsha olabilir. Ayrıca bu nüshaların ilk sayfasında III. Murat'ın portresi yer alarak, onun kültür ve bilge adamı olduğu vurgulanmaktadır (Carboni,2013: s.22-34).

Eserde 83 adet minyatürlü sayfa bulunmaktadır. Minyatürler tam sayfa halinde ve büyük boyutludur. Minyatürlerde astroloji ile ilgili yıldızlar, burçlar, cinler, periler tasvir edilerek insanlar üzerindeki etkilerini anlatılmıştır. Bununla birlikte mitolojik olaylar, şehirler ve mimari yapılar da tasvir edilmiştir. Ayrıca eserde ünlü astronom Ebu Maş'her'ı betimlendiği minyatür de yer alır. Astronom üstü çıplak bir halde bir sütunun üstüne çıkmıştır. Elinde usturlap tutmakta ve astrolojik deney yapmaktadır. Altta öğrencisi şaşırarak hocasını izlemektedir (Resim 12).

Eserde astroloji ile ilgili tasvirler diğer minyatürlü yazma eserlerde kullanılan benzer kalıp ve formlardan oluşmuştur. Bu kalıplar yüzyıllar boyu astroloji ile ilgili farklı yazmalarda tekrar etmiştir. Örneğin gezegen tasvirlerinde insan ve hayvan figürleri aynı form ve kalıpta kullanıldığı görülür. Bu kalıp ve formlar içinde "mars" cengâver bir savaşçı olarak betimlenmiştir. Bir elinde kılıç, diğerinde insan başı taşımaktadır. Erkekliğin simgesi olan bu gezegenin etkisinde doğanlar orta boylu, yuvarlak yüzlü, pembe tenli, keskin gözlü, kavgacı ve tehlikeli olurlar. Savunma için her zaman hazırdırlar (And, 1998:342) Ayrıca marsın koç burcunun yönetici gezegeni olmasından dolayı sahne koç figürü üzerinde bir cengâver olarak betimlenir (Resim 13).

Eserde kuzey kutbunda yer alan yıldızlardan biri olarak bahsedilen kentavrus bize Yunan mitolojisinde yer alan kentavurları hatırlatmaktadır. Yunan mitolojisinde Kentavur'lar İksion'un oğullarıdır. Thessalia'da yaşar. Gövdelerinin üst kısmı insana, altı ata benzeyen efsane yaratıklardır. Yeleleri kuyrukları vardır. Dağlarda, ormanlarda yaşayan bu yaratıklar çiğ et yerler (Grimal, 1997: s.371) Eserde yıldız olarak ifade edilen yarı at yarı insan bu yaratığın Yunan mitolojisinden esinlenerek betimlenmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Yıldız ve gezegenler dışında eserde çeşitli konuların da yer aldığı görülmüştür. Mitolojik olaylar, cinler, periler ve insanlar üzerindeki etkileri minyatürlerle betimlenmiştir. Özellikle cin figürleri oldukça dikkat çekicidir. Eserde tüm cinlerin ve şeytanların yöneticisi olan dev cinler betimlenmiştir. Ne insan ne melek olan cinler lanetlenmiştir. Dumandan oluşan cinler insanlara görünmezler ama dünya üzerinde yaşarlar. Rüyalarda kendini gösteren cinler, pek çok hastalıklara ve yaşam zorluklarına sebep olur (Resim 14-15).

Mitolojik yaratıklar dışında eserde İslam coğrafyasında yer alan özellikli mimari yapılar da anlatılmış ve betimlenmiştir. Örneğin Mısır'ın akdenize kıyısı olan şehri İskenderiye ve "İskenderiye feneri", Şam'da "Emevi camii" eserde yer alan tasvirler arasındadır. Bununla birlikte Hint okyanusu gibi çeşitli adalardan bahsedilip burada yer alan çeşitli öykülerden bahseder. Örneğin Arap coğrafyacılar tarafından da bilinen Wag-Wag adası ve ağacı bu tür eserlerde bahsedilen konular arasındadır. Kitab'ul Buldan'da da bahsedilmiştir. Esere göre Hint okyanusunda bir ada bulunur. Burada kadınlardan başka kimse yoktur. Aynı zamanda bu adada bir ağaç yer alır. Bu ağacın kadın figürü şeklinde meyveleri vardır. Bu meyveler olgunlaşıp yere düştüğünde de wag-wag diye ses çıkarırlar. Bu yüzden de adaya wag-wag adası, ağaca da wag-wag ağacı adı verilir (Resim 16). Coğrafya veya astroloji konulu İslam yazmalarında bu tür mitoslar yer alır. Bu konular sanatçılar tarafından benzer yaklaşımlarla tekrar edilir. Böylece coğrafya, Astroloji, tıp konulu yazmaları resimleyen sanatçılar yüzyıllardan beri oluşmuş olan sembolleri ve belli kalıpları tekrar eder.

3. SONUÇ

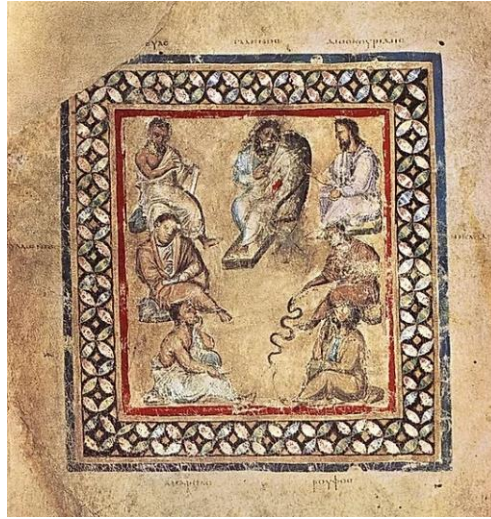
Yazma eserlerin betimlenmesinde izlenen süreç tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak metinde yer alan bilgiler ışığında görsel şekillerin tasvir edilmesi, ya da kendinden önce yazılmış eserler örnek alınarak kopyalama usulünün devam ettirilmesi gibi yöntemler kullanıldığı bugüne kadar yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bu tekniğe göre metindeki bilgiler göz önüne alınmayıp, önceden belirlenmiş kalıplar tasvir edilir. Böylece metinde yer almayan, bazen de yer alıp da tasvir edilmeyen pek çok görsel objeye yer verilir. Söz konusu eserde de bu tarz betimlemeler mevcuttur. Örneğin kozmolojik simgelerin yer aldığı bölümde, bu simgelerin çeşitli yıldız kümelerinden oluştuğu anlatılır. Ve yıldızlar gerek insan, gerek hayvan, gerekse objelerin çeşitli yerlerinde bulunur. Oysa söz konusu eserin minyatürlerinde bu yıldız formlarına rastlanmamaktadır. Aynı zamanda metinde gezegen, burç ve astrolojik simgelerin tam anlamıyla tarifi yapılmamıştır. Buna rağmen eserde belli bir ikonografi takip eden tasvirlerle yer verilmiştir. Örneğin Chester Beatty Library (Dublin)'de yer alan "Gurrename" de, yurt dışı ve yurt içi yazma eser kütüphanelerinde pek çok nüshası olan "Acaibül Mahlûkat" ve Falname gibi eserlerde aynı formların tekrar ettiğini görmekteyiz.

İslam coğrafyasında tıp, fen, botanik, astronomi, coğrafya gibi çeşitli konuları içeren pek çok bilimsel konuda bilim adamları yetişmiş ve özellikle eserler ortaya konulmuştur. Özellikle 9.yüzyıldan itibaren Abbasi halifelerinin başlatmış olduğu tercüme faaliyetleri ile İslam medeniyeti pek çok ilmi eserlere sahip olmuştur. Örneğin halife Mütevekkil (847-860) Bağdat'ta İlmi araştırmalar ve tercüme için bir okul kurmuş, burada Grek dili ve ikonografisi öğretilerek, eserler Yunanca'dan tercüme edilmiştir. Bu okula bağlı bir merkezde, Grek felsefesi, tıp, tarih, coğrafya, astronomi, astroloji kitapları ve edebi metinler kopya edilip, bunların çoğu özellikle ilmi ve teknik olanlar betimlenmiştir. Böylece İslam dünyası bilimin gelişmesini destekleyen pek çok eserin oluşumunda etken olmuştur. Bu eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmış, Bodlein kütüphanesi örneğinde olduğu gibi pek çok yurt dışı kütüphanelerinde saklanmaktadır.

RESİMLER

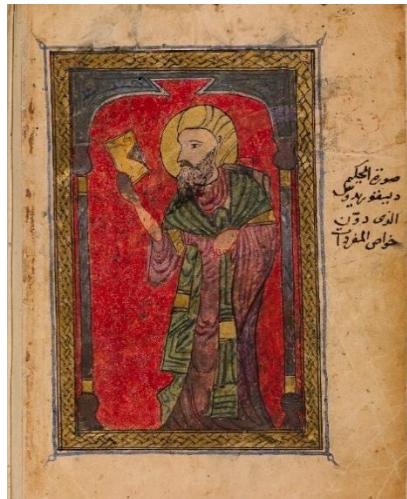
Resim 1: Oxford Bodleian Kütüphanesi

Resim 2: Materia Medica /Bir grup fizikçi Viyana kitaplığı. (M.S 6yy)

Resim 3: Materia Medica-Bodleian Kütüphanesi, Ms. Arab d.138

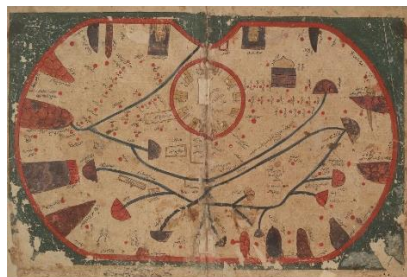
Resim 4: Materia Medica-Bodleian Kütüphanesi, Ms.Arab d.138 (Doiskorides'in Potresi)

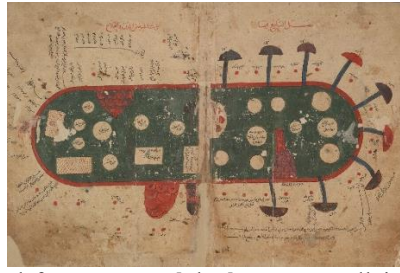
Resim 5: Materia Medica-Bodleian Kütüphanesi, Ms.Arab d.138

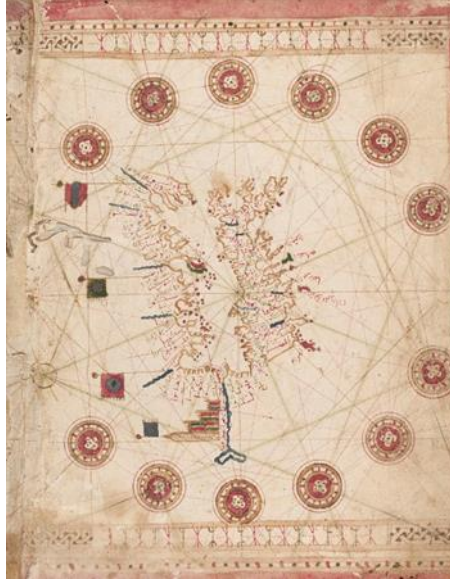
Resim 6: Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulaḥ al-'uyūn, Bodleian Kütüp. MS. Arab. c. 90

Resim 7: Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulaḥ al-'uyūn, Bodleian Kütüp. MS. Arab. c. 90

Resim 8: Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulāḥ al-'uyūn, Bodleian Kütüp. MS. Arab. c. 90,

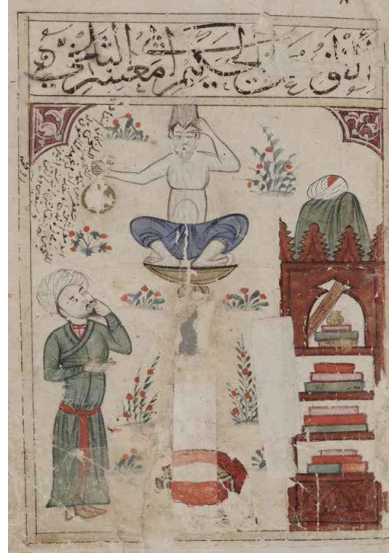
Resim 9: Portolan Atlas Bodleian kütüphanesi MS. Marsh 294

Resim 10: Bodleian-Library-MS-Huntington-264

Resim 11: Bodleian-Library-MS-Huntington-264

Resim 12: Bodleian Library MS. Bodl. Or. 13, Astronom Abu Ma'shar al-Balhi ve Öğrencisi

Resim 13: Bodleian Library MS. Bodl. Or. 133, Mars (merih yıldızı)

Resim 14: Bodleian Library MS. Bodl. Or. 133, Rüyaya Giren Cin

Resim 15: Bodleian Library MS. Bodl. Or. 133, Cinler

Resim 16: Bodleian Library MS. Bodl. Or. 133, Wag-Wag Ağ

KAYNAKÇA

- Aslanapa, Oktay. (1990), "İslam İlminin Avrupaya Etkisi" *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 7, s.155-160
- Ataç, Adnan, Yıldırım, Vedat. (2004) "Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in Materia Medica'sı, Ankara Üniversitesi, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, s.257-269
- And, Metin. (1998). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. Ana Basım A.Ş., İstanbul
- Baytop, Turhan. (2000). "Anazarbalı Dioskorides", *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, İstanbul s. 225

- Binark, İsmet. (1972) “Zengin Şark Yazma Koleksiyonlarına Sahip Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi “ İngiltere Kütüphaneleri:3, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, cilt XXI, no:4 s.266-272
- Carboni, Stefano. (2013), “The book of Surprises(Kitab al Bulhan) of The Bodleian Library”, *La Trobe Journal*, cilt 91, s.22-34
- Dizer, Muammer. (1994) “Ebû Ma’şer el-belhî” *İslam Ansiklopedisi*, cilt 10, s.182
- Erkan, Göksu. (2010), “Mardî at Tursî’nin “Tabsıratu Erbabî’l-Elbâb fî Keyfiyeti’n-Necât Fi’l-Hurûb”Adlı Eseri ve Ortaçağ İslam İslam Tarihçiliği Bakımından Önemi” A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 43,
- Hermann Ethe. (1189-1930) Catalogu of the the Persian, Turkish, Hindûstânî,and Pushtû manuscripts in the Bodleian Library. Begun by Ed. Sa-chan, continued, completed and edited by Hermann Ethe. Oxford
- Grimal, Pierre. (1997). Mitoloji Sözlüğü, *Mitoloji Sözlüğü*, “Sosyal yayınlar” Çeviri: Sevgi Tamgüç. Söğüt Ofset, İstanbul,
- Gunther, Robert. (1968). The Greek Herbal of Dioscorides, illustrated by A Byzantine AD. 512. Englished by John Goodyer AD. 1655, Edited and First Printed AD. 1933, Facsimile of The 1934 Edition, London-New York,
- Hoffman, R, Eva. (2000), “The Beginnings of the illustrated Arabic Books: An Intersection Between Art And Scholarship” *Muqarnas*, cilt XVII, Leiden Brill s.37-53
- İnal, Güner. (1995) Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Ankara.
- Smith, Emilie-Savage. (2011) A New Catalogue of Arabic Manuscripts In The Bodleian Library, University Of Oxford, Volume I Medicine, Series Editor: Colin Wakefield, Oxford University Press, Newyork
- Yossef, Rapoport, Savage, Emille-Smith. (2004), ‘Medieval Islamic view of the Cosmos: The newly discovered Book of Curiosities’, *The Cartographic Journal*, 41,
- Yossef, Rapoport, Savage, Emille-Smith. (2018), *Lost Maps of The Caliphs, Drawing the World in the Eleventh Century*, Cairo. The University of Chicago Press 2018, s.75
- J. Johns and E. Savage-Smith. (2003). “The Book of Curiosities: A Newly Discovered Series of Islamic Maps,” *Imago Mundi* 55, s.7-24
- Rapoport and E. Savage-Smith, (2004) “Medieval Islamic View of the Cosmos: The Newly Discovered Book of Curiosities,” *The Cartographic Journal* 41, 253-59

İnternet kaynakları

The Khalili Research Centre (<https://www.krc.ox.ac.uk/>)

The Oriental Institute (<https://www.orinst.ox.ac.uk/>)

The Bodleian Library (<https://www.bodleian.ox.ac.uk/>)

The University of Oxford (<https://www.ox.ac.uk/>)